

Богдан ЛУЦІВ

КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ УКРАЇНИ

Розглянуто методологічні засади формування кредитної політики банку. Вказано на специфіку проблем банківського інвестиційного кредитування. Основну увагу зосереджено на аналізі поточного стану підприємства-позичальника.

In the article the methodological backgrounds of the forming of bank's credit policy are considered. The specific of problems of banking investing credit process are described. The main attention concentrated on analyze of modern positions of enterprises debtor.

Відповідно до концепції інвестиційної політики України одним із основних інституційних інвесторів стають комерційні банки. Їхня участь в інвестиційних процесах проявляється у двох напрямках: фінансування інвестиційних проектів і придбання цінних паперів.

Однак інвестиційну діяльність комерційних банків стримує недостатньо відпрацьована технологія цього процесу. Причин низької інвестиційної активності банків України є кілька, зокрема:

- неготовність аналітичних служб багатьох банків самостійно оцінити напрями структурних зрушень і пріоритетів в економіці й прогнозувати можливий ризик втрат від інвестиційних кредитів;
- недостатня кредитоспроможність підприємств, яку значною мірою визначає низька якість чинних систем управління;

- відсутність сучасних надійних механізмів кредитування банками інвестиційних проектів підприємств, що спираються на високу якість управління в банках і забезпечують таку ж якість видачі інвестиційних кредитів.

Успішному вирішенню цих проблем значною мірою може сприяти вироблення системи адекватної поведінки кожної зі сторін (кредитор-позичальник), при якій обидві будуть добре розуміти інтереси й проблеми одна одної і прийдуть до узгодженої оцінки реально існуючих ризиків при кредитуванні інвестиційного проекту. За останні роки сучасні дослідження з проблем інвестиційного кредитування дали змогу просунутись у цьому напрямку, але здебільшого вони присвячувались окремим аспектам однієї зі сторін кредитного процесу без певного взаємозв'язку, що й не дало змогу забез-

печити досягнення необхідного взаєморозуміння [6, 7]. Більш того, не дивлячись на позитивну практику за кордоном, для її практичного використання в Україні потрібно доопрацювати ряд методичних аспектів, пов'язаних із відлагодженням технологій інвестиційного кредитування стосовно реальних умов розвитку економіки України.

Для повнішого розкриття суті інвестиційного кредитування зупинимося спочатку на хрестоматійних засадах суті кредиту та кредитних відносинах. Питання природи зародження такого важливого економічного явища, як кредит, доволі повно викладено як в зарубіжній, так і вітчизняній літературі [1, 2, 3]. Всі дослідники сходяться на єдиній думці, що нерівномірність кругообігу й обороту капіталів стає визначальною базою для виникнення відносин, що усувають невідповідність між часом виробництва і часом обігу ресурсів. Однак нерівномірність кругообігу й обороту капіталу лише створює умови для вивільнення коштів в одній ланці й появи необхідності в них – в іншій. Отже, вже в самому кругообігу та обігу капіталу закладена можливість виникнення кредитних відносин. Для того, щоб вона стала реальною, потрібні певні умови, зокрема дві найважливіші:

- учасники кредитної угоди – кредитор і позичальник – повинні бути юридичними особами, тобто мати у власності, господарському володінні або оперативному управлінні відокремлене майно, і відповідати за ним своїми зобов'язаннями тощо;
- кредит стає необхідним і можливим у випадку, коли відбувається взаємна узгодженість інтересів кредиторів і позичальників.

Стосовно останньої умови, то в економічній літературі при її формулюванні трапляється трактування, що кредит стане

необхідним і можливим, якщо збігатимуться інтереси кредитора й позичальника. В реальних умовах господарювання його бути не може, оскільки інтереси позичальника і кредитора, пов'язані умовами надання кредиту, знаходяться в об'єктивному протиріччі. І лише в процесі підготовки й укладанні кредитної угоди відбувається зближення позицій і знаходження компромісних рішень щодо умов надання кредиту.

Дуже важливо при визначенні суті кредиту дотримуватися таких методологічних принципів. Так, усі різновиди кредиту повинні відображати його суть незалежно від форми, в якій він виступає. Наприклад, кредит може обслуговувати різноманітні довгострокові й короткострокові потреби, функціонувати як у внутрішньому, так і зовнішньому економічних оборотах, товарній і грошовій формах. Однак, незалежно від потреб, його суть не змінюється, і він продовжує виявляти характерні для нього риси.

Питання про суть кредиту слід розглядати стосовно сукупності кредитних угод. Так, якщо в одній із них позичальник не повертає позику, то це не означає, що одна з властивостей кредиту – поверненість – стає не обов'язковою для кредиту як економічної категорії. Невияв певної якості кредитної угоди не означає, що кредит втрачає свою визначеність.

Важливим методологічним принципом аналізу суті кредиту є також розкриття його конкретних характеристик, зокрема структури. Структура – це те, що залишається стійким, незмінним у ньому. Кредит як об'єкт дослідження складається з елементів, пов'язаних між собою певними відносинами. Це, насамперед, суб'єкти його відносин – кредитор і позичальник. Банк-кредитор має змогу надати позику не тільки за рахунок власних ресурсів, а й залучених, розміщених на його рахунках,

а також мобілізованих через розміщення акцій та облігацій. Стан банків-кредиторів стосовно ресурсів, які позичаються, двоякий. З одного боку, власні ресурси кредитора, що передаються позичальнику на основі кредитної угоди, залишаються в його власності. З іншого – власниками залучених ресурсів, розміщених кредитором, залишаються юридичні й фізичні особи. Оскільки банки як кредитори працюють переважно на залучених ресурсах, вони повинні будувати систему кредитування таким чином, щоб забезпечити своєчасне повернення розміщених ресурсів та їх передачу справжнім власникам за їхньою вимогою. Важливо зауважити, що мобілізація вивільнених ресурсів кредиторами має продуктивний характер, бо вона повинна забезпечити їх перетворення в ресурси, що “працюють”. Розміщуючи запозичену вартість, банк-кредитор створює умови для її продуктивного використання як для власних цілей, так і для цілей інших учасників відтворювального процесу. Іншою стороною в кредитних відносинах виступає позичальник, становище якого в кредитній угоді обумовлюють загально визначені умови та особливості. Однак не можна беззастережно погодитися з думкою О. І. Лаврушина, який стверджує, що “позичальник залежить від кредитора, кредитор диктує свою волю” [4]. Щодо залежності, то вона обопільна й на різних етапах кредитного процесу проявляється по-різному. Зокрема, банк-кредитор, який вирішив кредитувати реалізацію великого інвестиційного проекту, потрапляє у тривалу залежність від свого позичальника й ефективності його діяльності.

Непростим також є питання про мету та інтереси суб'єктів кредитних відносин. Поширена думка, що, “вступаючи в кредитні відносини, кредитор і позичальник демонструють єдність своїх цілей, єдність

своїх інтересів” [3]. У цьому випадку дане твердження правильне лише у випадку, якщо під єдністю розуміють поєднання цілей та інтересів або їх несуперечність. Однакових цілей та інтересів у двох сторін, які активно торгуються за умови надання кредиту, не може бути за самою суттю даної угоди. Кредитор зацікавлений у вищому позичковому проценті, а для позичальника важливо отримати дешевший кредит.

Об'єктом передачі при кредитних відносинах виступає вартість, що позичається. Вона є своєрідною нереалізованою вартістю. Завдяки кредиту, вартість, яка тимчасово зупинилась у своєму русі, продовжує шлях, переходячи до нового суб'єкта, який, заволодівши нею, спрямовує на потреби виробництва та обігу.

В теоретичних працях, присвячених кредиту, розглядаються всі зазначені вище елементи його структури [1, 2, 3].

Однак враховуючи специфіку проблем банківського кредитування інвестиційних проектів, вважаємо за доцільне включити в структуру кредиту даного виду ще два важливих елементи: забезпечення виконання зобов'язань за кредитом і кредитний договір. Це трактування базується на наступних висновках.

По-перше, в теорії систем як загальної методологічної основи для побудови і дослідження систем всіх видів до її структури прийнято включати не тільки основні елементи, їх складові, а й зв'язки або відносини між ними. Тому кредитний договір, укладений між кредитором і позичальником, стає елементом структури кредиту, що регламентує всі відносини між учасниками угоди.

По-друге, забезпечення кредиту – це елемент його структури, що врівноважує в системі запозичену вартість, оскільки знижує ризик збитків кредитора від неповернення кредиту. Видача незабезпечених кредитів, яка в принципі можлива

при кредитуванні поповнення обігових коштів надійних позичальників, стає не виправдано ризиковою для банку-кредитора при кредитуванні інвестиційних проектів, коли кредитоспроможність позичальника має значення не стільки на момент отримання позики, скільки на час завершення проекту.

По-третє, становище суб'єктів у кредитних відносинах як кредитора і позичальника з точки зору чинних правових норм не зовсім однозначне, оскільки, взявши взаємні зобов'язання, вони стають кредиторами один одного. Суттєву визначеність між елементами структури кредиту (кредитором і позичальником) вносить кредитний договір, який визначає всі умови кредитної угоди.

З огляду на те, що кредитування завжди було й залишається пріоритетною економічною функцією банків [3, 6], треба докладніше зупинитися на кредитній діяльності сучасних банків України, щоб сформулювати методологічну базу для ефективного запровадження банківського кредитування інвестиційних проектів. Щодо кредитної діяльності сучасного банку, то вона різноманітна, включає різні форми та види позичок, наданих юридичним чи фізичним особам для отримання доходів, а також банківської послуги кредитного характеру. В економічній літературі банківські кредити та позички класифікують за різними критеріями та ознаками [2, 3]. Розширене трактування кредитної діяльності банків запропонував Національний банк України в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: "До кредитних операцій належать активні операції банку, пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування (надання кредитів у готівковій та безготівковій формах на фінансування житла та у формі врахування векселів, розміщення депозитів, прове-

дення факторингових операцій, операцій РЕПО, фінансового лізингу тощо) або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування (надання гарантій, поручительств, авалів тощо), а також операцій з купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів і від свого імені (включаючи андеррайтинг), будь-яке продовження строку погашення боргу, надане в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми". Такий підхід пов'язаний насамперед з необхідністю вироблення ефективної кредитної політики банку та формування ним оптимального кредитного портфеля.

У сфері прямих банківських інвестицій у кредитній формі в договірні відносини вступають комерційні банки та господарські суб'єкти як кредитори і позичальники. Проте необхідно зазначити, що хоча кредитні договори стали формою подальшого поглиблення диференціації кредитних відносин банків з клієнтами, засобом впливу на підвищення загальної платіжної і кредитної дисципліни позичальників, становлення і розвиток партнерських відносин між ними, вони аж до 1991 р. в Україні не були в повному розумінні юридичними, правовими документами як за формою, так і за змістом. Це пояснюється тим, що кредитні договори, по-перше, рясніли зайвою інформацією про умови надання кредиту, які одночасно містились у банківських інструктивних документах із кредитування; по-друге, включали тільки економічні зобов'язання двох сторін, хоч господарський договір є угодою не тільки рівновідповідальних, а й рівноправних суб'єктів; по-третє, були стереотипними, чітко розписаними і тому не могли врахувати повною мірою специфіку діяльності позичальника.

Вивчення особливостей різних стадій ендогенного циклу розвитку виробництва,

які вимагають залучення неоднакових за величиною залучених коштів і характеризуються різним ступенем ефективності їх використання, дає підстави зробити висновок про необхідність налаштування механізму кредитування на відповідну (до даного періоду) форму інтенсифікації виробництва конкретного підприємства.

За цих умов комерційний банк може стати справжнім його партнером, який враховуватиме особливості того чи іншого періоду його розвитку і сприятиме нормальному функціонуванню кругообігу коштів підприємства. При постійних кредитних взаємовідносинах комерційного банку зі своїми клієнтами вважаємо доцільним також укладання єдиного кредитного договору на термін до трьох (або п'яти) років зі щорічною конкретизацією умов здійснення прямих банківських інвестицій у кредитній формі, що перетворює його в генеральний договір.

При інвестуванні в кредитній формі комерційному банку належить, перш за все, визначити, чи здатний позичальник своєчасно і в повному обсязі погасити заборгованість щодо позики. Це передбачає необхідність оцінки банком кредитоспроможності позичальника. Для комерційного банку найбільше значення мають показники, що характеризують платоспроможність і фінансову стійкість клієнта. Для клієнта ж пріоритетними є показники інвестиційного потенціалу комерційного банку й ефективності інвестицій, оскільки їх можна розглядати як чинники, що забезпечують фінансову стійкість партнера. Разом із цим, на наш погляд, основні недоліки оцінки кредитоспроможності позичальника пов'язані з тим, що вони базуються на даних звітності, які характеризують стан справ у попередньому періоді. Тому вважається за доцільне робити прогнозовані розрахунки фінансового стану позичальника в наступному

періоді, щоби приймати обґрунтовані рішення про надання позик. Додаткові ускладнення оцінки перспектив зміни кредитоспроможності пов'язані з інформаційними процесами, які обумовлюють застосування такого заходу попередження втрат внаслідок знецінення грошової одиниці, як підвищення процентних ставок за банківські інвестиції у кредитній формі. У свою чергу, зростання процентних ставок не може не відобразитися на збільшенні витрат позичальників, а, відповідно, і на їхній кредитоспроможності. Звичайно, це потрібно враховувати при оцінці кредитоспроможності позичальників.

Оскільки прямі банківські інвестиції у кредитній формі для комерційних банків є прибутковою справою, хоча одночасно й ризикованою, то з метою зниження цього ризику стає доцільним створення спеціальних служб, які б займалися оцінкою плато- і кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. Їхня інформація потрібна не тільки банкам, а й контрагентам його клієнтів із господарських зв'язків, лізинговим фірмам, страховим компаніям, фондовим біржам, брокерським конторам, які починають розвивати свою діяльність із переходом економіки до ринкових відносин.

Крім цього, необхідно вдосконалювати методику вирахування показників кредитоспроможності. Думається, весь комплекс показників, що всебічно характеризують фінансовий стан підприємств, комерційним банкам доцільно використовувати при укладанні першого кредитного договору з клієнтом, а також при черговому переоформленні генерального договору на початку нового календарного року. Щодо оцінки кредитоспроможності в середині року (поточної) для контролю за дотриманням встановленого режиму кредитування, то, на наш погляд, вона повинна проводитися за обмеженим

колом показників і коефіцієнтів, найбільш важливих і узгоджених із позичальником. Серед них, на нашу думку, обов'язково мусять бути коефіцієнт покриття і коефіцієнт ліквідності, оборотність усіх активів і оборотність запасів (як найменш ліквідної частини активів), коефіцієнти власності та прибутковості (рентабельності) до собівартості й фондів. Можлива й модифікація набору показників з урахуванням індивідуальних особливостей позичальників і видів отриманих ними позик.

Варто також зазначити, що підприємства як самостійні господарчі суб'єкти кредитних відносин повинні мати право на вільний вибір видів банківських інвестицій. Комерційні банки як основні кредитори економіки повинні пропонувати своїм клієнтам різнобічні види позик: під окремі цільові об'єкти, укрупнений об'єкт, за контокорентом, забезпечені й незабезпечені, різні за термінами – від місяця до одного року, від одного року до 3-х та ін. У свою чергу, підприємства на власний розсуд, зважаючи на свій фінансовий стан і під свою матеріальну відповідальність, мають вирішувати питання про конкретну форму банківських інвестицій, що залучаються у їх господарський оборот. Реальна межа залучення банківських інвестицій в оборотні засоби має економічну основу, яку визначають інтереси підприємств, а саме величина прибутку, що залишається у їхньому розпорядженні.

Напрямок діяльності позичальника має для комерційного банку значення як з точки зору вигідності, прибутковості розміщення кредитних ресурсів, так і соціально-економічної корисності для суспільства. Рівень кредитоспроможності підприємства дає змогу робити висновок про повернення наданої йому банківської позики і, відповідно, можливість підтримки комерційним банком на належному рівні своєї ліквідності. Наявність і характер

забезпечення – основа для вибору позики й визначення максимального терміну її використання підприємством. Зазначені основні чинники вирішення банком питання про можливість надання суб'єктові господарської діяльності позики потрібно розглядати в сукупності й логічній послідовності: вид діяльності, кредитоспроможність, забезпечення, причому за кожною групою підприємств-позичальників.

Керуючись законами ринку, комерційні банки інвестують грошові ресурси в такі активні операції, котрі забезпечують їм найвищу процентну маржу. Ця стратегія недостатньо адекватна з точки зору соціально-економічних пріоритетів, і тому здатна спричинити серйозні негативні наслідки в інвестиційній діяльності банку. Постійне зростання ставки процента призводить до того, що багато підприємств не мають змоги виплачувати навіть проценти за своїми борговими зобов'язаннями, а не те що погашати основну суму платежу за позицію. Більш того, нестійкий характер фінансового стану підприємства, навіть у межах одного кварталу, загальна нестабільність економічної ситуації і швидка зміна ринкової кон'юнктури перетворюють підприємства з найнадійніших позичальників у доволі сумнівні. За таких умов закономірним процесом є зростання простроченої заборгованості за короткостроковими позиками банків, включаючи державні кредити, що значно погіршує якість кредитного портфеля банку.

Для забезпечення привабливості для комерційних банків інвестиційних і конверсійних позик з урахуванням великих обсягів затрат на обслуговування, високого ступеня ризику, відсутність надійних гарантій повернення банківських інвестицій вважаємо за необхідне: по-перше, надавати право комерційним банкам списувати

в безспірному порядку на підставі термінових зобов'язань або векселів позичальників державні кредити у випадку порушення термінів їх повернення; подруге, звільнити комерційні банки від оподаткування.

Серйозна загроза для платоспроможності комерційного банку – надання великих позик. Для регулювання цього виду ризику встановлений певний норматив, який обмежує видачу позики одному позичальнику розміром власного капіталу банку.

Цей норматив входить до групи нормативів ризику й визначає максимальний розмір ризику на одного контрагента – Н7. Його визначають як співвідношення суми всіх вимог банку (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань щодо цього контрагента до капіталу банку. Нормативне значення нормативу Н7 не повинно перевищувати 25%.

З оцінкою ефективності інвестиційної діяльності й надійності комерційного банку, на наш погляд, можна пов'язати суму активів балансу та розмір власного капіталу банку. Однак обтяженість балансу наших банків, обумовлена наявністю численних регулюючих і транзитних рахунків, що завищують реальну оцінку валюти балансу та вартості майна банків, вимагає додаткового перегрупування ряду статей, виключення регулюючих рахунків, іншими словами, очищення балансу.

Більш того, класифікація банківських інвестицій за ознакою терміновості набуває виняткового значення в умовах комерціалізації банківської справи, якій властиві різноманітні види ризику: кредитний, валютний та ін. Одним із основних способів оцінки банківського ризику є зіставлення активних і пасивних операцій за їх термінами. Цей метод дає змогу не тільки

здійснювати ефективніший контроль за банківськими інвестиціями, а й управляти ліквідністю комерційних банків, що базується на відповідності структури активів кредитної установи структурі її пасивів за термінами, й залежить від здатності банку своєчасно і без втрат перетворювати свої інвестиції у наявні грошові засоби.

Загальновідомо, що кредитна політика кожного комерційного банку є одним із основних джерел його доходів і збитків, а кредитний ризик – головна проблема комерційних банків загалом. Ця теза обґрунтована в низці праць і статей багатьох вчених-економістів [6, 7]. Відповідно до цього виробляють певну стратегію кредитного ризику. Однак недоліки в діяльності комерційних банків свідчать про суттєві проблеми в стратегії управління кредитним ризиком. До них можна віднести: надмірну централізацію або ж децентралізацію управління кредитуванням, недостатній аналіз ризику за кредитною угодою, завищену вартість застави, невміння ефективно контролювати й аудитувати кредитний процес тощо.

Свої активні операції з клієнтурою комерційні банки будують з урахуванням диверсифікації ризику, намагаються до мінімуму звести частку особистої участі в інвестиційній програмі клієнта. Для прийняття обґрунтованого рішення про надання позики доцільним є використання системи показників оцінки кредитоспроможності клієнта, похідної від стану ринкової кон'юнктури, рівня доходності інвестицій. Вона, в свою чергу, включає динамічні параметри, що описують стан рівноваги фінансового стану позичальника не тільки на момент звернення за позикою, а й на період прогнозування його наступних змін, аж до погашення позики з урахуванням процентних платежів за нею.

Інформаційною основою кредитної

діяльності банку є картотека кредитної інформації, яку можуть використовувати як внутрішні й зовнішні аудитори, так і регулюючі органи (банківський нагляд).

Документація з кредиту повинна також містити умови, які дають право банку перевіряти звітність клієнта або, зрештою, можливість отримати пояснення клієнта щодо своєї фінансової звітності. У процесі ефективного управління кредитним ризиком першим, хто виявить проблемний кредит, повинна бути система внутрішнього контролю банку. Чимало банків ставлять за мету внутрішнє виявлення проблемних кредитів і застосування санкцій до спеціалістів кредитного відділу, якщо проблеми з кредитами помічені кимось іншим. Проблемні кредити – це наслідок грошової кризи клієнтів і низької дисципліни розрахунків.

У стратегії “рятування” кредиту немає будь-яких універсальних правил, оскільки кожний проблемний кредит унікальний по своєму. Потенційно й реально існуючі проблемні кредити вимагають застосування таких процедур, як класифікація активів, створення резервів за кредитами, ведення обліку проблемних кредитів, овердрафтів і списання кредитів.

Узагальнюючи вищенаведений підхід до формування кредитної політики банку,

можемо стверджувати, що за сучасних умов потребує подальшого дослідження проблематика аналізу кредитної діяльності банків, вибору оптимального кредитного портфеля, вдосконалення методики оцінювання кредитного ризику та аналізу фінансового стану позичальника.

Список використаної літератури

1. Антонов Н. Г., Пессель М. А. *Денежное обращение, кредит и банки: Учебник.* – М.: Финстатинформ, 1995. – 272 с.
2. Ачкасов А. И. *Активные операции коммерческих банков.* – М.: АО “Консалтбанкир”, 1994. – 78 с.
3. *Банківська енциклопедія / За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза – К.: Либідь, 1998. – 345 с.*
4. *Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина.* – М.: Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
5. Луців Б. Л. *Кредитування інвестиційних проектів // Вісник ТАНГ. – 2001. – № 14. – С. 114–118.*
6. Москвин В. А. *Кредитование инвестиционных проектов: Рекомендации для предприятий и коммерческих банков.* – М.: Финансы и статистика, 2001. – 240 с.
7. Пересада А. А., Майорова Т. В. *Инвестиционное кредитование: Навч. посібник.* – К.: КНЕУ, 2002. – 271 с.